

AISTĖ KUČINSKIENĖ

Komparatyvistikos (ne)įmanomybė: Juozas Tumas-Vaižgantas ir Miguelis de Unamuno

Anotacija: Straipsnyje lyginamos ispanų rašytojo Miguelio de Unamuno ir lietuvio Juozo Tumo-Vaižganto kūrybos visumos, parodant, kad tiesiogiai nesusiję tekstai ir autoriai gali būti gretinami, o toks lyginimas padeda išryškinti atskirų nacionalinių literatūrų bendrybes. Ieškant tinkamiausios priegios tokios rūšies lyginamajai analizei, iš pradžių aptiriamos esminės lyginamosios literatūros (komparatyvistikos) prielaidos. Pastebima, kad lyginamieji tyrimai gali būti klasifikuojami pagal dėmesį, skiriamą vienai iš trijų sampratų: nacionalinė literatūra, visuotinė literatūra ir literatūra apskritai. Ryškinant nacionalinės literatūros konceptą, dažniausiai tiriami tiesioginiai kelių tautinių literatūrų ryšiai; visuotinės literatūros samprata nukreipia į tarptautinio kanono tyrimus; kalbant apie literatūrą apskritai, steigiamas požiūris, kad skirtingose terpėse ir kontekstuose esama bendrų literatūros raidos tendencijų, tad remiamasi *virš*nacionaline literatūros traktuote. Pastaruoju atveju aktuali komparatyvistinė tematologija, siūlanti ieškoti tekstus siejančių archetipinių temų bei jų variacijų. Aptarus lietuvių ir ispanų literatūrų istorinius bei teminius ryšius, prieinama prie išvados, kad parankiausias požiūris lyginimui – būtent literatūros apskritai samprata, leidžianti parodyti, jog įmanu gretinti tiesiogiai nesusijusius, bet giluminių teminių saitų vienijamus tekstus. Šia perspektyva ir grindžiama tematologinė Vaižganto ir Unamuno kūrybos analizė.

Raktažodžiai: komparatyvistika, lyginamoji literatūra, ispanų literatūra, tematologija, Juozas Tumas-Vaižgantas, Miguelis de Unamuno.

Esam jotvingiai
 šlamančių girių, o mano dieve!
 Prisikelk iš to mėšlo, mes esam ispanai,
 varinėjantys bulves, o dio mio!
 Jie moka žudyti, žydinti bulvėms,
 kaip Lorką Garsiją, mūsų greitai
 nebus, kaip Mačernio, o dio mio!

Sigitas Geda, „Eilėraštis Albinui Žukauskui“

Komparatyvistikos (ne)įmanomybė

Lyginamąją literatūrą (komparatyvistiką) apibrėžti nelengva: ji gali būti pristatoma kaip tyrimų sritis, literatūros tyrimo metodologija ar tiesiog skaitymo perspektyva. Vokiečių ir anglų literatūrų specialistas, komparatyvistas Davidas Ferris renkasi vartoti *ne-disciplinos* (*indiscipline*) sąvoką¹. Svarbaus aktualiąsias lyginamosios literatūros problemas svarstančio veikalas *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* sudarytojas Charles'as Bernheimeris išryškina komparatyvistikos specifiškumą teigdamas, kad „lyginamoji literatūra sukelia nerimą“². Ėmęsi lyginti kelias literatūras, turime išsikeldinti iš geriau pažįstamos nacionalinės literatūros komforto zonos, tad galbūt dėl to sunerimstame. Be to, esama ir kitokio nerimo: gretindami skirtingose kultūrose užgimusius tekstus, negalime likti tik estetikos plotmėje, pereiname į idėjų istoriją, sociologiją, antropologiją – taip pat prarandame saugesnę literatūros interpretavimo pagrindą. René Wellekas dar 1963 m. įspėjo, kad komparatyvistai daugiausia dėmesio skiria žanro raidai ar tekstuose koduojamoms archetipinių temų, idėjų variacijoms, tad kyla pavojus nuošalyje palikti tekstų formaliąsias ir *literatūriškąsias* ypatybes³.

-
- 1 Žr. David Ferris, „Indiscipline“, in: *Comparative Literature in an Age of Globalization*, edited by Haun Saussy, Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006, p. 78–99.
 - 2 Charles Bernheimer, „Introduction: The Anxieties of Comparison“, in: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, edited by Charles Bernheimer, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1995, p. 1.
 - 3 Žr. René Wellek, „The Crisis of Comparative Literature“, in: René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven, Connecticut: Yale University, 1963, p. 293–295. Tačiau kritikuodamas ekstratekstines interpretacijas pats Wellekas nepasiūlo jokios konkrečios į teksto vidų orien-

Vis dėlto dominuoja požiūris, jog „[M]etodas ne toks svarbus kaip reikalas“⁴. Taigi nerimas kyla ir dėl metodologinės painiavos: ką, su kuo ir koku būdu galima lyginti bei kaip tai metodologiškai pagrįsti?

Pagrindinis šio straipsnio uždavinys – ištirti rašytojų Juozo Tumo-Vaižganto ir Miguelio de Unamuno ryšius⁵. Norint jį įgyvendinti, pirmiausia žvalgoma komparatyvistikos (ne)įmanomybės problema bei ispanų ir lietuvių literatūrų lyginimo galimybės. Vaižgantas ir Unamuno pasirinkti ne kaip vieninteliai lyginti autori, o kaip pavyzdys, leidžiantis parodyti, jog įmanoma išvelgti tiesiogiai nesusijusių autorių ir, savo ruožtu, literatūrų bendrumus. Italų komparatyvistas Armando Gnisci įsitikinęs, kad lyginamosios studijos atveria akis ir padeda literatūrą suprasti kaip daugialypį diskursą, „neišsemiamų atitikimų ir skirtubių tinklą“⁶, tad pasirinkus vieną sąsają siekiama prisidėti prie bendrų svarstymų apie lyginamosios literatūros aktualumą.

Kokiomis lyginamosiomis studijomis⁷ apskritai įmanu užsiimti? Komparatyvistai Pierre’as Brunelis ir Yves’as Chevrelis, sudarę kartinį rinkinį *Lyginamosios*

tuotos metodologinės išeities (žr. D. W. Fokkema, „Comparative Literature and the New Paradigm“, *Canadian Review of Comparative Literature*, 1982, t. 9, p. 1–18).

4 Žr. Charles Bernheimer, *op. cit.*, p. 3.

5 Prieš beveik ketverius metus šiuos autorius kaip lygintinus atradome su studente ieškodamos temos baigiamajam darbui. 2014 m. Vilniaus universiteto Filologijos fakultete Jorūnė Rimeisyte apgynė bakalaurą darbą *Autobiografiškumo raiška Miguelio de Unamuno ir Juozo Tumo-Vaižganto prozoje*.

6 Armando Gnisci, „Prólogo: la literatura comparada“, in: *Introducción a la literatura comparada*, al cuidado de Armando Gnisci, traducción y adaptación bibliográfica de Luigi Giuliani, Barcelona: Editorial Crítica, 2002, p. 12–13.

7 Komparatyvistika domėtasi ir apie ją nemažai rašyta ir lietuvių literatūrologų. Neminint atskirų tekstų analizių, svarbūs Vytauto Kubiliaus darbai (žr. Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983; Idem., „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17)), Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašeliionienės tekstai (Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006; Nijolė Leonora Vaičiulėnaitė-Kašeliionienė et al., *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo*: Mokslo studija, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010; Idem., *Literatūrinė komparatyvistika: Pamatinės teorijos ir atnaujinanti praktika*: Mokomoji priemonė filologijos studentams, Vilnius: Edukologija, 2013). Minėtinas serijinis Lyginamosios literatūros asociacijos ir Lietuvos edukologijos universiteto leidinys *Acta litteraria comparatioa*. Antra vertus, sistemiskai situaciją aptariančių veikalų stokojame, taip pat nesame išvertę ar pristatę nemažos dalies lyginamosios literatūros istorijai ir teorijai svarbių tekstų.

literatūros vadovas (*Précis de littérature comparée*, 1989), skiria tris tyrimų tipus⁸, reprezentuojančius skirtingus žvilgsnius į tarptautinius literatūrų saitus. Šiuos tipus galime apibrėžti pagal dėmesį, skiriamą vienai iš trijų sampratų: nacionalinė literatūra, visuotinė literatūra ir literatūra apskritai (pranc. *littérature générale*, angl. *general literature*, isp. *literatura general*)⁹.

Vienas įprasčiausių lyginamosios literatūros kelių yra tiesioginių saitų tarp nacionalinių literatūrų tyrimas, savotiška „įtakų istorija“¹⁰, svarbiausiu dalyku laikant nacionalinės literatūros sampratą, t. y. nagrinėjant santykius tarp atskirų tautinių tradicijų. Brunelis ir Chevrelis primena, kad ši kryptis yra „komparatyvistika tikraja to žodžio prasme“. Prie šios paradigmos priskirtume ne tik intertekstinių, metatekstinių ar panašių ryšių nagrinėjimą, bet ir vertimo studijas¹¹.

Su transtekstualumu susijęs ir antrasis požiūris bei lyginimo kelias: supnuojant, kad egzistuoja visuotinė, pasaulio literatūra (*Weltliteratur*), galima koncentruotis į tarptautinį kanoną bei tirti tarptautiniu mastu kanonizuotų tekstų santykį su kitais, internacionaliniam kanonui nebūtinai priklausančiais, autoriais ir tekstais. Kadangi visuotinės literatūros tyrėjai telkiasi į tarptautinį literatūros lauką, kuriame nėra tiek akcentuojama nacionalinių literatūrų specifika, šie tyrimai neretai nepatenka į lyginamosios literatūros sritį. Nepaisant to, mano požiūriu, visuotinio kanono problematika susipynusi su lyginamosios literatūros studijomis, nes šiam kanonui priskiriami tekstai dažnai artimai sietini su kuria

8 Pierre Brunel, Yves Chevrel, *Compendio de la literatura comparada*, Madrid: Siglo XXI, 1994, p. 3–4.

9 Žr. Alfonso Martín Jiménez, „Literatura General y ‚Literatura Comparada‘: la comparación como método de la Crítica Literaria“, *Castilla. Estudios de Literatura*, t. 23, 1998, p. 129–150.

10 Nuo XX a. antros pusės lyginamojoje literatūroje vengiama „įtakos“ sąvokos siūlant kitas: poveikis, skola, perrašas, transformacija ir kt. Čia ji vartojama apibendrintai nusakyti visiems tiesioginiams kelių tekstų ar autorių ryšiams.

11 Lyginamosios literatūros ir vertimo studijų santykis nevienareikšmis. Vertimas – patikimas literatūrinių mainų kanalas, nes skatina kūrybinę komunikaciją, t. y. priartina vienus autorius prie kitų, ir, savo ruožtu, literatūros tekstus padaro prieinamesnius, praplėsdamas lyginamosios literatūros galimybes. Tačiau nėra lengva apibrėžti lyginamųjų ir vertimo studijų santykį, nes komparatyvistiniams tyrimams kelius atveria dažniau vertimo praktikos, o ne teorijos veikla. Be to, lyginamosios literatūros kontekste ne vieną dešimtmetį vertimas buvo suvoktas kaip antraeilis, nebūtinai ar net „kenkiantis“ originaliems tekstams (žr. Susan Bassnett, *Comparative Literature: A Critical Introduction*, Oxford, Cambridge: Blackwell, 1993, p. 138–142). Šiame straipsnyje vertimo problematika nėra aptariama. Vertimų iš ispanų kalbos turime nemažai, taip pat esama lietuvių literatūros vertimų į ispanų kalbą, tačiau vertimų atrankos, recepcijos bei pačių tekstų analizė – atskiro tyrimo klausimas.

nors nacionaline literatūra. Juolab, kad būtent tokia buvo istorinė komparatyvistikos raida – pirmiausia terminas imtas taikyti klasikinio kanono variacijų tyrimams nacionalinėse (anksčiausiai – prancūzų) literatūrose¹².

Trečiasis kelias – ne tiesioginių ryšių ieškojimas, bet bandymas aprėpti pasaulio literatūros raidą kaip vienį, aptikti skirtingų literatūrinių tradicijų panašumus ir skirtumus, traktuojant nacionalines literatūras kaip geografinių ir istorinių ribų nepaisančios literatūros apskritai dalis. Tokią mintį veikale *Tarp vieno ir daugelio* (*Entre lo uno y lo diverso*, 1985) plėtoja ispanų rašytojas ir turbūt žymiausias komparatyvistas Claudio Guillénas, teigiantis, kad lyginamosios literatūros tyrimai prisideda prie visuminės literatūros istorijos ir pačios literatūros apibrėžties, nes dėmesį telkia į elementus, kurie nėra tiesiog nacionaliniai, todėl aktualiau būtų vartoti *virš*nacionalinės literatūros sąvoką¹³. Šiuo požiūriu paremtos studijos neretai koncentruojasi į tos pačios ar artimos epochos autorius bei tekstus, dažnai rašomos literatūrinių judėjimų ar žanro raidos istorijos. Ši perspektyva gerokai skiriasi nuo internacionaliniu kano- nu grindžiamos visuotinės literatūros sampratos, nes neįsivedamas vertybi- nis kriterijus bei tirtinai laikomi visi galimus ryšius (dažnai – netiesioginius) turį tekstai. Tačiau yra manančių, kad tokios studijos – ne lyginamosios lite- ratūros sritis. Pavyzdžiui, prancūzų komparatyvistikos autoritetas Paulis Van Tieghemas buvo įsitikinęs, kad tik kelių literatūrų abipusių mainų lyginimas yra komparatyvistikos *raison d'être*, o visa kita – metodologiškai įtartina ir „pasmerkta“¹⁴. Paradoksalu, tačiau būtent Van Tieghemas ir pasiūlė vartoti terminą „littérature générale“ (kurį šiame straipsnyje verčiame kaip „literatūra apskritai“), norėdamas atriboti komparatyvistiką nuo bet kokių netiesioginių

12 Žr. Franca Sinopoli, „La historia comparada de la literatura“, in: *Introducción a la literatura comparada*, al cuidado de Armando Gnisci, traducción y adaptación bibliográfica de Luigi Giuliani, Barcelona: Editorial Crítica, 2002, p. 33–35. Antra vertus, neretas lyginamosios literatūros istoriją rašantis tyrėjas pabrėžia, kad komparatyvistikos ištakos susijusios su „epochos dvasia“; t. y. XIX a. viduryje ir antroje pusėje Vakarų Europoje vienu metu ėmė formotis įvairios komparatyvijos rūšys: imtos dėstyti lyginamosios paskaitos, rašytos lygina- mosios literatūros istorijos ir pan. (Žr. María José Vega y Neus Carbonell (eds.), *La literatura comparada: Principios y métodos*, Madrid: Gredos, 1998, p. 13–20).

13 Claudio Guillén, *Entre lo uno y lo diverso: Introducción a la literatura comparada*, Barcelona: Editorial Crítica, 1985, p. 13–15.

14 Paul Van Tieghem, „La literatura general“, in: María José Vega y Neus Carbonell, *op. cit.*, p. 63–67.

ryšių tyrimo, bet pripažindamas galimybę nagrinėti bendras atskirų nacionalinių literatūrų tendencijas¹⁵.

Viena komparatystikos atšakų – tematologija – siūlo instrumentus *virš*nacionalinėms tekstų analizėms. Trumpai tematologiją galima apibrėžti kaip savotišką mitokritikos, archetipinės kritikos, idėjų istorijos, sociokritikos ir teminės kritikos lydinį, tačiau pretenduojantį ne tiek į vienos metodologijos (kaip antai minėtose kritinėse mokyklose dažniausiai „diegiama“ nuosekli metodologinė linija), kiek į skaitymo perspektyvos statusą¹⁶. Ji mažai skiriasi nuo teminės kritikos, tik tematologijos sąvoka vartojama lyginamosios literatūros srityje kaip lyginamosios teminės kritikos ekvivalentas. Be kita ko, tematologijos sritį tyrinėjanti Madrido Complutense universiteto dėstytoja Cristina Naupert pastebi (ir sunku jai nepritarti), kad tematologine kryptimi yra pasukusios ir tokios disciplinos kaip feministinė kritika, pokolonijinės studijos ir imagologija¹⁷, nes žvilgsnis fokusuojamas į kelias rūpinčias temas, per pasirinktą prizmę tiriant ir aptariant neretai visai skirtingus bei skirtingoms nacionalinėms kultūroms priklausančius diskursus.

Pirminė tematologijos prielaida: giliajame lygmenyje visuose tekstuose slypi mitinė ar archetipinė tema, kurią atradus ir sulyginus keliuose diskursuose galime pagrįsti stulbinantį jų panašumą, arba, atvirkščiai, apčiuopti neįtikėtinų to paties mito ar temos variacijų, interpretacijų, perrašymų. Taigi reikėtų manyti, kad „temos ir mitai nėra išorinė literatūrinės išmonės ‚medžiaga‘, bet integralios literatūros tekstų dalys, [...] savo prigimtimi esmingai susijusios su ekstratekstine tikrove ir priklausomai nuo epochos ar lingvistinių bei kultūrinių veiksnių kintančiais kontekstais“¹⁸. Literatūrinės temos gali būti ilgalaikių istorinių-kultūrinių mąstymo struktūrų nulemtos universaliosios temos arba konkrečios epochos vaizdinijos ir idėjų suformuotos temos¹⁹. Esama ir konkretesnių klasifikacijų, išskiriant tokias temų grupes: a) personažų lygmens temos: mitologiniai,

15 Žr. Simone Jeune, *Littérature générale et littérature comparée: Essai d'orientation*, Paris: Lettres Modernes, 1968.

16 Minėtina, kad tematologija formavosi nuo XIX a. pabaigos veikiama pozityvistinės minties. Šiuolaikinė tematologija yra vokiškosios *Stoffgeschichte*, vokiečių folkloro tyrėjų, mokyklos tęsėja.

17 Cristina Naupert, „Afinidades (s)electivas. La tematología comparatista en los tiempos del multiculturalismo“, *Dicenda. Cuadernos de filología hispánica*, Nr. 16, 1998, p. 171–183.

18 Anna Trocchi, „Temas y mitos literarios“, in: *Introducción a la literatura comparada*, p. 155.

19 Claudio Guillén, *op. cit.*, p. 254–262.

legendiniai ar istoriniai personažai (Odisėjas, Antigonė ir pan.) arba socialiniai, profesiniai ar moraliniai tipažai (pvz., šykštuolis); b) istoriniais ar folkloriniais motyvais pagrįstos temos (pvz., magiškas žiedas, Šventasis Gralis); c) per siužetus atpažįstamos temos (pvz., nusileidimas į pragarus); d) pagal „sceną“, erdvę kuriamos temos (pvz., Edenas, modernus didmiestis); e) žmogiškosios situacijos (pvz., meilės trikampis, neištikimybė ir kt.); f) vertės ar vertybės (pvz., meilė, galia); g) idėjos, konceptai (pvz., valia, laisvė)²⁰. Kalbėdami apie temas kaip giliausias teksto struktūras, turime atskirti jas nuo motyvų – tekste esančių temų artikuliacijų, t. y. mažesnių vienetų, kuriems jungiantis ir mezgant ryšius tekste plėtojasi jo tema²¹. Naupert siūlo dar labiau plėsti tematologijos sampratą: anot jos, tema kaip *tertium comparationis* leidžia pasiekti vaisingą interpretaciją lyginant ir skirtingų formų ar sričių diskursus. Kitaip tariant, teminis ryšys klostosi ne tik tarp literatūrinių pasakojimų: jį galime išvelgti ir literatūrinių bei ne-literatūrinių diskursų santykyje, įtraukiant ir neverbalinę išraišką.

Tad pirminėmis prielaidomis ir jų realizacija tematologija nėra labai nutolusi nuo teminės bei archetipinės kritikos, tačiau, kaip pasiremdama Brunelio, Claude'o Pichois ir André-Michelio Rousseau veikalu *Kas yra lyginamoji literatūra? (Qu'est-ce que la Littérature Comparée?, 1983)* teigia Lotynų Amerikos šalių literatūrų specialistė Elena Romiti, tematologija yra komparatyvistikos tyrimų sritis, o metodai gali būti taikomi skirtingi: teminis, istorinis, struktūrinis ir pan.²². Savo ruožtu tematologinės studijos gali būti sinchroninės arba diachroninės: pirmuoju atveju dėmesys koncentruojamas į vieną epochą bei jai būdingas temines artikuliacijas, tų pačių temų išpildymą ir pan., o antruoju – nagrinėjama pasirinktos temos kaita istorijoje²³.

20 Remiantis Siegbert Prawer, *Comparative Literary Studies: An Introduction*, London: Duckworth, 1973, p. 99–114; Anna Trocchi, *op. cit.*, p. 157–158; Claudio Guillén, *op. cit.*, p. 253.

21 Žr. Theodor Wolpers, „Motif and Theme as Structural Content Units“, in: *The Return of Thematic Criticism*, edited by Werner Sollors, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 1993, p. 89.

22 Elena Romiti, *Literatura comparada: Don Quijote de la Mancha y Comentarios reales de los incas*, Montevideo: Ediciones Trilce, 1990, p. 35–36.

23 *Ibid.*, p. 37.

Lietuvių ir ispanų literatūrų lyginimo galimybės

Glaustai apatarus komparatyvistikos linkmes, svarbu apžvalgyti, kokios yra lietuvių ir ispanų literatūrų lyginimo galimybės. Veikale *Pasaulio literatūros respublika* (*La république mondiale des lettres*, 1999) Pascale Casanova išplėtoja literatūros sociologija remiamą modelį, pagrindžiantį nevienodą nacionalinių literatūrų, disponuojančių skirtingu literatūriniu kapitalu, pripažinimą. Tai nulemia įvairūs faktoriai: kalbos ir literatūros tradicijos senumas, literatūros tradicijos indėlis į visuotinį kanoną, iš literatūros gyvenančių profesionalų skaičius, kalbos prestižas, vertimų į kitas kalbas kiekis²⁴. Taigi ne vertybiniais, o kiekybiniais ir istoriniais kriterijais matuojant, ispanų literatūra priskirtina prie „didžiųjų“; aktyviau formavusių visuotinę literatūrą, o štai lietuvių literatūra laikytina „mažąja“ literatūra. Patosiškai mintis apie ispanų literatūrą kaip „didžiąją“ formuluojama poezijos rinktinės *Atgimusi daina* įvardiniame žodyje: „Bent poezijoje Ispanija yra aukštai iškilusi: ji yra beveik ‚didžioji galybė‘. Jos įsijungimas į Bendrąją Rinką idėjų, jausmų ir kūrybinių technikų atžvilgiu yra įvykęs faktas.“²⁵ Taigi galėtume mąstyti apie Steveno Tötösy aptariamą centro/periferijos santykį²⁶ ir ieškoti, kaip „didelis“ paveikė „mažą“. Tačiau lietuvių ir ispanų literatūrinės tradicijos menkai susisiečia. Ispanų literatūra, išskyrus Aukso amžių (vad. *Siglos de Oro*, XVI–XVII a.) bei trumpus XX a. etapus (pvz., avangardinio meno laikotarpį), daugiausia buvo kitų didžiųjų Europos literatūrų (ypač prancūzų) sekėja, t. y. pati buvo periferijoje, taigi lietuvių literatūrai „įtakos“ nepadarė, o lietuvių literatūra, būdama nuolatinėje periferijoje, juo labiau nedarė „įtakos“ ispanų autoriams. O gal visgi yra buvę tiesioginių ryšių?

Mūsų literatūrų istorijos bene pirmą kartą susiliečia į Vilnių atvykus jėzuitams: XVI ir XVII a. ispanų kalba kolegoms rašyti jėzuitų laišškai iš Lietuvos – vienas seniausių išlikusių šaltinių literatūros istorikui²⁷. Kitas tiesioginis kon-

24 Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, translated by M. B. DeBevoise, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2004, p. 14–21.

25 Manuel Durán, „Antrasis šių dienų ispanų poezijos renesansas“, in: *Atgimusi daina: Ispanų poezijos antologija*, sudarė ir išvertė Povilas Gaučys, redagavo Stasys Goštautas ir Tomas Venclova, Chicago: Rūta, 1986, p. 12.

26 Steven Tötösy, „Estudios postcoloniales: el ‚otro‘, el sistema, y una perspectiva personal, o esto (también) es literatura comparada“, in: *Orientaciones en literatura comparada*, compilación de textos y bibliografía Dolores Romero López, Madrid: Arco/Libros, 1998, p. 200–203.

27 Žr. Dainora Pociūtė, Carmen Caro Dugo, „Pirmasis jėzuitas Vilniuje: Alfonso Salmeróno laišškai Ignacui Lojolai“, *Literatūra*, Nr. 50 (1), 2008, p. 59–72.

taktas – XVI a. Lietuvoje gyvenęs poeziją lotynų kalba rašęs humanistas Petras Roizijus²⁸. Aukso amžiaus klasikas Miguelis de Cervantesas taip pat turi saitą su Lietuva, tik ne su lietuvių literatūra: romane *Persilio ir Žygimantės vargai: Šiaurės istorija* (*Los trabajos de Persiles y Sigismunda: Historia septentrional*, 1617) pasakojama Persilio ir Žygimantės kelionė nuo Europos šiaurės link Romos, o kelių skyrių veiksmas vyksta Lietuvoje²⁹. Tiesa, vadinama ji „Bituania“, bet linkstama sutikti, jog „B“ raidė tėra korektūros ar neteisingo žemėlapių perskaitymo klaida³⁰. Panašų santykį stebime Pedro Calderóno de la Barca pjesėje *Gyvenimas – tai sapnas* (1635), kurios veiksmas vyksta tolimoje Lenkijoje, iš tiesų laikytinoje tuometės Abiejų Tautų respublikos teritorija. Iš XVIII–XIX a. literatūros tiesioginių ryšių rasti nepavyko, o XX a. ima rasti daugiau sąlyčio taškų. Viena iš priešasčių – intensyvėjanti tarpkultūrinė komunikacija, be to, ispanų literatūroje išskyla svarbūs autoriai, pvz., Miguelis de Unamuno, Juanas Ramónas Jiméneas, Federico García Lorca ir kt. Pastarasis poetas ir dramaturgas – išskirtinai populiarus personažas lietuvių poezijoje. Lorca laikomas unikalią literatūrinę biografiją susikūrusiu autoriumi³¹, taigi nuolatinis jo *buvimas* kitų tekstuose yra bendra Vakarų literatūrų tendencija. Lorca – daugiausia kaip simbolinę figūrą, su kuria tapatinamasi arba kuriai jaučiama empatija, – mini Algimantas Mackus, Henrikas Nagys, Juozas Kėkštas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Sigitas Geda, Jonas Juškaitis ir kt. Itin dažnai Lorca išskyla Mackaus eilėse, kuriose bene ryškiausias yra atpirkėjo vaidmuo. Pavyzdžiui, eilėraštyje „Raudiškoji“ intertekstualia nuoroda į Lorcós poeziją:

Ir lygiai septintą valandą ryto,
ir nelygiai septintą valandą ryto
atšauktas Dievas paskelbė
Lorcós prisikėlimą.³²

28 Žr. Aušra Tamošiūnienė, *Pilietiškas Petro Roizijaus (~1505–1571) kūryboje*: Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007.

29 Stasys Goštautas, „Miguelis de Cervantesas ir Lietuva“, *Darbai ir dienos*, 1999, t. 8, p. 191–196.

30 Žr. „Introducción“, in: Miguel de Cervantes Saavedra, *Trabajos de Persiles y Sigismunda: Obras completas*, t. 1, edición publicada por Rodolfo Schevill y Adolfo Bonilla, Madrid: Imprenta de Bernardo Rodríguez, 1914, p. XV.

31 Federico García Lorcós poetiniai tekstai ir sykiu būties tragizmas, anot tyrėjų, paverčia jį simboline figūra, talpinančia kančios ir atpirkimo, išganymo semantiką.

32 Algimantas Mackus, *Chapel B*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1965, p. 48.

Mackus kreipiasi į vieną žinomiausių Lorcos eilėraščių:

Penktą valandą vakaro.

Buvo lygiai penkios valandos vakaro.

Vaikas atnešė baltą paklodę

*penktą valandą vakaro.*³³

Panašiai Lorčą kaip simbolinę poetinės ir kultūrinės aukos figūrą, su kuria tapatinamasi, „broliuojamasi“, įtektinę ir kiti lietuvių poetai, kaip antai Henrikas Nagys eilėraštyje „Poema apie brolių“, skirtame Antanui Škėmai, Juliiui Kaupui ir Algimantui Mackui. Jame kuriama įvairialypė iš skirtingų kultūrinių epochų, kultūrinių erdvių ir personažų harmonizuojama broliško samprata, o tarp „brolių“ vietos atsiranda ir Lorcai: „Tu stovėjai šalia Federico García Lorca, / kai egzekucijų šautuvai sutrupino mūro sieną raudoną, / kai ant karšto Granados smėlio sukniubo poetas.“³⁴

Tęsiamos paieškos neabejotinai nuvestų ir prie kitų Lorčą aktualizavusių autorių. Kita panaši tiesioginio ispanakalbės poezijos ir lietuvių literatūros santykio figūra – Peru poetas Césaris Vallejo, kurį vertė ir savuose tekstuose minėjo Vytautas Bložė, taip pat Sigitas Parulskis³⁵. Galime kalbėti ir apie ispanakalbius Lotynų Amerikos prozos *bumo* autorius – Gabrielį García Márquezą, Julio Cortázarą, Jorge Luisą Borgesą – kurie buvo ar yra ne vieno lietuvių prozininko mokytojai ar įkvėpėjai³⁶.

Tiesa, visi minėti autoriai priklauso tarptautiniam kanonui, tad daugeliu atvejų susiduriame ne su dviejų nacionalinių literatūrų, bet su visuotinės ir vienos nacionalinės literatūros ryšiais. Prie visuotinės literatūros srities priskirtume

33 Federico García Lorca, „Ignacio Sánchezo Mejíaso apraudojimas“, vertė Juozas Mečkauskas-Meškela, *Šiaurės Atėnai*, 2005 11 26.

34 Henrikas Nagys, „Poema apie brolių“, in: *Broliai balti aitvarai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1969, p. 7–9.

35 Suregįstruoti visus tiesioginius lietuvių ir ispanų literatūrų saitus nėra šio straipsnio uždavinys, tad gali būti, kad esama praleistų santykių. Didžiausią išlygą reiktų taikyti šiuolaikinei literatūrai: turėdami galvoje aktyvios (e)/(i)migracijos procesus, tikėtina, rastume papildomų aktyvių tiesioginių saitų. Antra vertus, tendencija aiški: tiesioginių santykių būta mažai.

36 Daugiausia rašyta apie magiškojo realizmo poveikį lietuvių prozai – Sauliui Tomui Kondrotui, Jurgai Ivanauskaitei, Rimantui Šaveliui ir kt., pvz., žr. Nerijus Brazauskas, „Saulius Tomas Kondrotas ir Lotynų Amerikos proza“, *Metai*, 2007, Nr. 5.

ir XVI–XVII Aukso amžiaus prozininkus, poetus ir dramaturgus, kurie peržengė nacionalinės ispanų literatūros ribas, pvz., Lope de Vega, minėtuosius Calderoną de la Barca ar Cervantesą. Iš tos pačios epochos mus pasiekia lietuvių kultūroje atgarsį randantys archetipiniai ispaniškieji personažai Don Kichotas (Cervantesas) ir Don Žuanas (pirmasis jį aprašė dramaturgas Tirso de Molina, vėliau interpretavo romantikai José Zorrilla ir José de Espronceda). Lietuvių autorių santykis su šiais personažais pastebėtas ir anksčiau, pavyzdžiui, vadovėlyje *Visuotinė literatūra* Elena Kuosaitė-Jašinskienė mini jai žinomus rašytojus, kūryboje aktualinusius Don Kichoto temą (Balys Sruoga, Vincas Mykolaitis-Putinas, Jonas Aistis, Vytautas Mačernis, Janina Degutytė, Juozas Grušas, Eduardas Mieželaitis)³⁷. Ispaniškieji personažai į lietuvių literatūrą patenka kaip visuotinio kanono dalis, dažnai per kitas kalbas ir literatūras (net Don Žuano vardo tarimas rodo, kad jis mus pasiekė per prancūzų, o ne ispanų kalbą), tad tokie tyrimai yra priskirtini aptartam antrajam lyginimo tipui.

Kadangi tiesioginių ryšių būta mažai, galima bandyti rinktis paskutinį keilią³⁸: laikytis literatūros apskritai sampratos ir manyti, kad Vakarų ar net ir viso pasaulio literatūrose esama vienu laiku vykstančių procesų, o tam tikros formališios, teminės, komunikatyviosios, emotatyvinės ar kitos tekstų ypatybės gali nulemti jų panašumą. Pavyzdžiui, Birutė Ciplijauskaitė, viena iš nedaugelio ispanų ir lietuvių literatūrų ryšius nagrinėjusių tyrėjų, lygina Kazio Binkio tekstus su ispaniškuoju avangardu:

Kazio Binkio poezija man dar labiau – labai plačia prasme – primena kai kuriuos „1927 metų kartos“ ispanų poetus, ypač Rafael Alberti, dar nepasiekusį surrealizmo, o savo asmenybe – García Lorca. García Lorca buvo toks, kaip Binkis: linksmas, visus „užburiantis“ savo pasirodymu, entuziastiškas, kiekvieno susibūrimo „siela“, nuolat organizuojantis ką nors naujo. Jie abu rūpinosi, kaip „nunešti žodį į kaimą“ ir per jį netiesiogiai pakelti ir ten kultūros lygį.³⁹

37 Elena Kuosaitė-Jašinskienė, „Renesanso literatūra“, in: *Visuotinė literatūra*: Mokomoji knyga X–XI klasei, Elena Kuosaitė-Jašinskienė, Dalia Dilytė-Staškevičienė, Gvidonas Bartkus, Kaunas: Šviesa, 1995, p. 74.

38 Šiame straipsnyje dėl apimties neaptariamas ispanų-lietuvių ir lietuvių-ispanų vertimų klausimas, nors jis galėtų būti priskiriamas lyginamosios literatūros sričiai.

39 Birutė Ciplijauskaitė, „Kazys Binkis ir 1920-tųjų metų poetinės tradicijos“, *Aidai*, 1971, Nr. 4, p. 156–159.

Tačiau šie apibendrinimai pasiekiami ne per tekstų analizę, o paviršiniame lygmenyje, t. y. tik „labai plačia prasme“. Tad nereta šio požiūrio taikymo bėda – mažas dėmesys literatūros teksto specifikai ir apriorinių duotybių, pavyzdžiui, tautos įvaizdžių romantikų kūryboje ar miesto vaizdavimo kaitos avangardistų tekstuose paieškos. Kita problema yra nesutampančios ar skirtingai aktualizuotos literatūrinės epochos: „Painiava, kuri kyla gretinant įvairius skirtingų literatūrų reiškinius, yra ne tik epochų įvardijimo painiava, nors pastaroji net ir įgudusius tyrėjus gali gerokai klaidinti, bet ir meno krypčių, estetikos terminų ir meno programų, su kuriomis identifikuoja kūrėjų grupės, pavadinimų ir turinių painiava.“⁴⁰ Nepaisant keblumų, regis, įmanoma pagrįstai aptarti tarpusavio ryšių neturėjusių autorių ar tekstų panašumą. Šiame straipsnyje Vaižganto ir Unamuno kūryba analizuojama taikant aptartas tematologijos prieigas, padedančias lyginti iš pažiūros nesulyginamus diskursus, siūlant šią perspektyvą kaip galimą gretinti toms literatūroms, kurios neturėjo daug tiesioginių saitų.

Artima ir tolima: Vaižganto ir Unamuno unikalumas bei panašumas

Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933) ir Miguelis de Unamuno (1864–1936) – tiesiogiai nesusiję autoriai, nors beveik bendraamžiai. Tad ar jie gali turėti jungčių tik „labai plačia prasme“, kaip rašė Ciplijauskaitė? O gal tematologija gali numalšinti komparatyvistikos sužadintą nerimą⁴¹?

Pradėsiu nuo „labai plačios prasmės“: Esu rašiusi, kad Vaižgantas lietuvių literatūroje užima unikalią vietą⁴²: nelengva jo kūrybą priskirti žanrams ar kuriai nors literatūrinei epochai. Vytautas Kavolis jo laikyseną yra pavadinęs „nepriklausomo žmogaus“⁴³, o kai Jonas Aistis po Vaižganto laidotuvių rašė, kad

40 Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Vidurio Europos komparatyvistikos pamokos“, *Literatūra*, Nr. 53 (1), 2011, p. 33.

41 Unamuno, kaip „vieno svarbiausių modernųjų laikų ispanų po Gojos“, kūrybos tyrimai itin gausūs, netrūksta ir lyginamųjų analizų, pvz., María Asunción Alba Pelayo, *Unamuno y Greene (un estudio comparativo)*, Alicante: Universidad de Alicante, 1989. Šioje studijoje įvairiais – daugiausia teminiais, archetipiniais, tačiau taip pat ir pasakojimo struktūros, personažų lygmens – aspektais lyginamas Unamunas ir Grahamas Greene’as.

42 Žr. Aistė Kučinskienė, „Kas (su)kūrė Vaižgantą? Autoriaus figūros interpretacijų apžvalga“, *Colloquia*, Nr. 30, 2013, p. 16–33.

43 Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 306–324.

„[j]am panašaus mes neturime ir ilga neturėsime“⁴⁴, apčiuopė šio unikalumo esmę – Vaižgantas kultūros lauke susikūrė tokią padėtį, kurios vėliau niekas nebeužėmė. Unamuno laikomas unikaliu mąstytoju, kūrusiu *literatūrinę filosofiją* ar *filosofinę literatūrą*, ir pats yra ne kartą minėjęs savo intenciją žūtbūt likti neklasifikuojamu, nes „arė pernelyg vienišas“⁴⁵. Tam, kad niekas neprimestų kūriniams žanrinių konvencijų, Unamuno savo literatūrinei filosofijai „išrado“ specifinį prozos žanrą – rimoną (isp. *novela*), kuris, pagal rimone *Migla* (1914)⁴⁶ pateikiamą apibrėžtį, yra tarpinė grandis tarp romano ir filosofinio traktato. Tad abu rašytojai turi unikalumo žymę. Tačiau tai sunku apibrėžti, todėl dažnai vartojama leksema, įimanti įvairius tekstinius, ekstratekstinius, biografinius ir kūrybinius ypatumus – „vaižgantiškumas“ ir „unamuniškumas“:

Ryškus „vaižgantiškumo“ ir „unamuniškumo“ bruožas – autoriaus neatsikiriamumas nuo jo tekstų. Vaižganto tyrinėtojai nesunkiai įžvelgia jo kūrybos autobiografiškumą, o ir pats Tumas savus grožinius tekstus vadino dokumentais, kultūros atminties šaltiniais, pavyzdžiui: „Kaip, kur ir su kuo aš augau, aprašyta ‚Pragiedrulių‘ trečiame tome. Ten pat ir charakteristika mano tėvelių.“⁴⁷ Lygiai taip pat savo atsiminimuose *Mano atsiminimai apie vaikystę ir paauglystę* (*Recuerdos de mi niñez y mocedad*, 1908) formuluoja ispanų rašytojas: „savo vaikystės atsiminimus iš manojo Bilbao bombardavimo esu papasakojęs romane *Taika karo metu* (*Paz en guerra*), todėl manau, kad čia neverta prie to sugrįžti.“⁴⁸ Formuodami kūrybos kaip pseudoautobiografijos įvaizdį, tikros autobiografijos nėra vienas iš šių autorių neparasė.

Mąstant apie Europos kultūrų ir literatūrų gretimumus, atrodo, kad unikali padėtis susijusi ne tik su biografine aplinka, kūrėjų *habitus* ir paties literatūros lauko dinamika, bet ir su supančiu politiniu, socialiniu ir kultūriniu kontekstu.

44 Jonas Aistis, „Tumas ir kanarėlės“, in: Jonas Aistis, *Raštai*, t. 2, redagavo Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1993, p. 21.

45 Jean-Claude Rabaté, „Madrid 1880: Un nuevo mundo para el joven Unamuno“, in: *Actas XIII Congreso AIH (Tomo IV)*, 1998, p. 204.

46 Į lietuvių kalbą verstas du kartus: Miguel de Unamuno, *Ūkanos*, iš ispanų kalbos išvertė Ant. Barčius, Kaunas: Naujas žodis, 1932; Miguel de Unamuno, *Migla. Trys pamokomi romanai ir prologas*, iš ispanų kalbos vertė Valdas Petrauskas, Vilnius: Vaga, 1975.

47 Juozas Tumas-Vaižgantas, „Kunigėlio gimtuvės“, cituojama iš: Juozas Tumas-Vaižgantas, *Raštai*, t. 1: *Vaizdai ir vaizdeliai*, parengė Ramūnas Korsakas, Vilnius: Pradai, 1994, p. 340.

48 Miguel de Unamuno, „Recuerdos de mi niñez y mocedad“, in: Miguel de Unamuno, *Obras completas*, t. 8, ed. Afrodisio Aguado, Madrid: Escélicer, 1970, p. 130.

Unamuno priskiriamas 1898–ųjų, pirmajai ispanų modernistų, kartai. Ispanų modernizmas formavosi sykiu su gana aršiu nacionalizmu, dominuojančiu „rūpesčiu dėl Ispanijos“, kuri rašytojai bandė spręsti formuluodami naująją „ispaniškąją tapatybę“. Lietuvių kultūroje XIX a. pab.–XX a. pr. taip pat kuriasi modernioji pasaulėvoka ir modernistinė literatūra; šis laikotarpis neatskiriamas nuo tautinio atgimimo paradigmos. Tad kultūrinė situacija iš tiesų buvo labai paranki tam, ką Pierre’as Bourdieu vadina „naujos pozicijos įsteigimu“⁴⁹, o Unamuno ir Vaižganto padėtys literatūros lauke laikytinos kraštutiniais naujų pozicijų susikūrimo ir užėmimo variantais⁵⁰.

Su moderniais nacionalizmais ir kultūrinio patriotizmu susijusi ryški švietėjiška linija. Ispanų rašytojo mąstyme žmogus „gimsta“ tik tada, kai tampa sąmoningu. Filosofiniame veikale *Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą* (1913) Unamuno prieina išvadą, kad be sąmoningumo daugiau nieko nėra: „Mes sukūrėme Dievą visatai nuo nebūties išgelbėti, nes tai, kas nėra sąmonė, amžina sąmonė, suvokianti savo amžinybę ir amžinai suvokianti, tėra tik regimybė.“⁵¹ Ne vienas Unamuno tyrėjas akcentuoja jo tekstams būdingą Prometėjo figūrą. Ji dažnai siejama su nemirtinumo tema, tačiau Unamuno tekstų filosofškumą nagrinėjęs José Ramón del Canto Nieto taikliai pastebi, kad šiame mite slypi ir kitas turinys: Prometėjas perduoda žmonėms ugnį, galimą traktuoti kaip žinojimo, išprusimo arba sąmonės pabudimo simboli⁵². Švietėjiškas darbas yra ir visos Tumo veiklos motyvacija, pagrindžiama ne tik laiškuose ar publicistikoje, bet ir grožiniuose tekstuose. Sąmoningėjimas, „atkiutimas“ vaizduojamas *Aukštaičių vaizdeliuose*, nors panaši sąmoningumo įgijimo stadija charakteringa ir kitiems Vaižganto herojams, pavyzdžiui, Algirdui Sviestavičiui iš *Pragiedrulių*. Sviestavičius yra nusigyvenęs dvarininkas, veikėjų sąrašė įvardytas kaip „išsigimėlis“, tačiau vėliau po truputį „atkiunta“, per aplinkinių švietimą sulie-tuvėja ir iš tuščiaagarbio tinginio virsta darbščiu ūkininku.

49 Pierre Bourdieu, „Kultūrinės produkcijos laukas“, iš anglų k. vertė Loreta Jakonytė, *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, d. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 309.

50 Beje, Vaižgantas – vienas gausiausių lietuvių laiškų rašytojų, o ispanų rašytojo epistolikos fondai taip pat gausūs: šie unikalieji literatūrinio gyvenimo dalyviai buvo itin aktyvūs.

51 Miguel de Unamuno, *Apie tragišką žmonių ir tautų gyvenimo jausmą*, iš ispanų k. vertė Linas Rybelis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 148.

52 José Ramón del Canto Nieto, „El mito de Prometeo en la poesía y en la filosofía de Miguel de Unamuno“, *Cuadernos de filología clásica. Estudios griegos e indoeuropeos*, t. 16, 2006, p. 283–305.

„Labai plati prasmė“ ir ektratekstiniai faktoriai rodo, kad Vaižgantas ir Unamuno buvo panašūs gyvenimo ir kūrybos stiliumi. Gal ši išorinė bendrystė leidžia tikėtis, jog ir giliųjų struktūrų aspektu yra ką pastebėti? Unamuno tekstus nagrinėjantys literatūrologai mini, jog gausi jo tekstinė produkcija „sukasi aplink vos kelias pasikartojančias temas“, jog apskritai reikėtų kalbėti ne apie temas, o apie „Unamuno temą“⁵³. Žvelgdami į beveik visus Unamuno prozos kūrinius, galėtume apibendrinti, jog dominuoja viena universaliųjų temų, pri skirtina idėjų, konceptų lygmeniui – įvairiais motyvais kuriama abejonės tema⁵⁴. Rimone *Gerasis šventas Manuelis, kankinys* (1931) pasakojama apie Valverde de Lucerna kaimelyje dirbantį kunigą Manuelį, bendruomenės mylimą šviesulį, kuris išgyvena intensyvią vidinį konfliktą, nes negali įtikėti Dievu, nors kitiems skelbia Dievo žodį. Abejojimas, netikėjimas atsiskleidžia pokalbiuose ir – ypač ryškiai – visame kūrinyje besikartojančiame ežero simboliuje⁵⁵; pradėjus dvejojti Dievo buvimu, pabrėžiama ežero figūra: „Kai per Didžiojo Penktadienio pamokslą protestuodamas sušukdavo: ‚Dieve mano, Dieve mano! Kodėl mane apleidai?‘ – per miestelį, kaip per ežero vandenį, nuvilnydavo bangos, panašiai kaip tomis dienomis, kai pūsdavo šiaurės vėjas.“⁵⁶ Abejojimas yra absoliuti pasitikėjimo Dievo žodžiu priešingybė krikščionybėje, kur tikėjimo tvirtumas – Dievo malonės pagrindas. Abejonė taip pat siejama su banguojančiu vandeniu, kaip antai Jokūbo laiške:

Tegul prašo, tvirtai tikėdamas, nė kiek neabejodamas, nes abejojantis žmogus panašus į jūros bangas, varinėjamas ir blaškomas vėjo. Toksai žmogus tegul nemaną ką nors gausiąs iš Viešpaties, – toks dvilypis, visuose savo keliuose nepastovus žmogus. (Jok 1, 5–8)

53 María Teresa Arregui Zamorano, *Estructuras y técnicas narrativas en el cuento literario de la generación del 98: Unamuno, Azorín y Baroja*, Eunsa: Pamplona, 1998, p. 47.

54 Nors daugelis tyrėjų šią temą įvardija kaip nemirtingumo temą, man regis, tiksliau yra ją apibrėžti kaip egzistencinės abejonės temą, neretai įprasminamą svarstymais apie nemirtinumą.

55 Šis simbolis išsamiai aptartas ir lyginamojoje Akvilės Šimėnienės analizėje: Akvilė Šimėnienė, „Apie du ežerus: Miguelio de Unamuno ir Donaldo Kajoko romanai“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 18, 2014, p. 254–267.

56 Cituojama iš: Miguel de Unamuno, „Gerasis šventas Manuelis, kankinys“, iš ispanų kalbos vertė Akvilė Šimėnienė, *Metai*, 2011, Nr. 6, p. 51–74.

Tad visas rimonas yra tarsi alegorija, sprendžianti (ne)tikėjimo problemą.

Tačiau abejonė – ne tik šio rimono esminė tema. Bene žinomiausiam savo kūrinyje *Migla* rašytojas vaizduoja jaunuolį Augustą, kuris vieną dieną įtikina save turįs ką nors pamilti; tada „pamilsta“ pirmą kelyje pasitaikiusią merginą (Eugeniją) ir ima siekti jos rankos. Šis siužetas plėtojamas nuolat abejojant: dėl meilės prigimties ir dėl meilės objekto pasirinkimo, dėl savo prigimties trapumo, ir, galų gale, dvejojant dėl savo paties egzistencijos fakto. Skyrius po skyriaus Augustas vis labiau dvejoja, ar iš tiesų jis yra tikras asmuo, kol susitinka savo kūrėją rašytoją Unamuno ir iš jo lūpų išgirsta, jog esąs tik „fiktyvus padaras“. Savo ruožtu, Augustas priverčia Unamuno suabejoti, ar nebus atvirkščiai – ar ne autoriai yra mirtingesni už savo personažus? Ar Cervantesas tapo nemirtingu dėl Don Kichoto, ar vis dėlto gyvas yra tik Don Kichotas?

Abejonė įsiužetina dar vieną autoriaus rimoną – *Tetą Tulą*⁵⁷ (1907). Pasiryžusi visą savo gyvenimą ir energiją paskirti sesers, o vėliau ir antrosios svainio žmonos vaikams auginti, teta Tula (Gertrudis) viešumoje bando išlaikyti tvirtybę ir ryžtą, bet skęsta dvejonėse: dvejoja dėl savo moteriškumo, gyvenimo tikslo. Viena esminių abejonų – ar mirus seseriai priimti svainio pasipiršimą; galų gale per ilgą delsimą sukuria naują tragediją – svainis suvedžioja tarnaitę, tad Tula lieka neišbandžiusi savo moterystės ir žmonos vaidmens. Iš visų rimonų šis labiausiai primena folklorinę pasaką – polinkis į alegorinį pasakojimą tik dar labiau sustiprina mintį, jog svarbiausia yra teksto loginiame-semantiniame lygmenyje glūdinti tema.

Alegorizavimas būdingas ir Vaižganto kūriniams. Juk *Pragiedruliai* – pabrėžtinai alegorinis pasakojimas, prasidedantis alegoriniu prologu „Ilga, smarki žiema ir ūmas pavasario polaidis“. Nėra rašyta apie Vaižgantą ir abejonės temą. O ir paties Vaižganto tekstuose abejonė – egzistencijos prasmės ieškančio, bet nerandančio individo būseną – nėra dažna. Tačiau tai viena esminių jo gyvenimo temų. Apie tikėjimą Vaižgantas atvirauja 1927 m. laiške Petru Klimui: „Aš širdyje bedievis, nes Dievo buvimo gyvai savyje nejaučiu [...]. Tai Dievą tikiu, nors širdy jo, ai man, neturiu.“⁵⁸ Religijos, tikėjimo ir moralumo nesutapimas svarstomas ir kituose Vaižganto laiškuose. Antai laiške Petronėlei Orintaitei Tumas rašo apie jos kūrybą ir pasidžiaugia, kad moralinis imperatyvas traktuojamas

57 Miguel de Unamuno, *Teta Tula*: Romanas, vertė Stepas Zobarskas, Kaunas: Šatrija, 1937.

58 Vaižgantas, *Laiškai Klimams*, parengė Petras Klimas jnr., redagavo Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 131–132.

kaip svarbesnis už religinį dogmatizmą: „Moralės problema išspręsta be teologinių formulų, gyvenimiškai, žmoniškai. Aštrus stimulus nežaisti nežaidžiamu. Sveikinu.“ (1931 06 09)⁵⁹. Taigi susiduriame su labai rizikinga anksčiau Naupert žodžiais pristatyta kelių diskursų sankirta: fiktyvaus naratyvo ir „gyvenimo teksto“ ar autoriaus figūros teminiu bendrumu.

Tačiau dar įdomiau yra tai, kad Unamuno tekstus ir Vaižganto gyvenimo tekstą įsiužetinanti abejonės tema ir problema abiem atvejais išsprendžiama kone identišškai. Unamuno kunigas Manuelis, panašiai kaip Vaižgantas prisipažinęs, kad yra „širdyje bedievis“, vis dėlto tampa miestelio moraliniu autoritetu, tuo, kuris griebsi dirbti „mažutėlių“ darbus ir galiausiai prilyginamas šventajam; Tumo asmenybės portretas leidžia pabrėžti labai panašią idėją. Jis buvo visuomet užsiėmęs visuomenei naudinga veikla, nuolat turėdavo „mecenuojamų“ giminaičių, šelpiamų menininkų, t. y. realybėje įgyvendino švietėjiškus idealus. Gerumas kaip pasiaukojimas dėl kitų dažnas ne tik Unamuno, bet ir Vaižganto kūryboje. *Dėdėse ir dėdienėse* jis ryškiausias per Mykoliuko naratyvinį taką. Užgniaužęs visas aspiracijas (meilės troškimą – lengvai atiduodamas mylimąją Severiutę Geišei; savirealizacijos norą – nustodamas groti smuiku; socialinio išsipildymo galimybę – likdamas dėde ir dirbdamas brolio šeimai), dėdė Mykolas savo darbu vykdo tarnystę žmonijai, paaukvoja savo gyvenimą dėl kitų laimės. Beveik taip pat elgiasi teta Tula, paaukjojanti savo socialinį ir emocinį gyvenimą dėl vaikų. Viena ryškiausių aukų Biblijoje – paties Jėzaus Kristaus, bet Vaižganto ir Unamuno, atrodo, kuriama kitokio pobūdžio aukos tema. Biblijoje auka kaip dorybė grįstina daugiausia pasiaukojimu Dievo karalystei, pvz.: „Ir kiekvienas, kas paliko namus, brolius, seseris, tėvą, motiną, vaikus, dirvas dėl manęs, gaus šimterio pai ir paveldės amžinąjį gyvenimą“ (Mt 19, 28–29). Vaižganto ir Unamuno kūryboje abejones nugalintis altruistinis gyvenimo modelis, t. y. pasiaukojimas ir pasišventimas dėl kitų yra kitoks, labiau panašus į būdingą altruistams šventiesiems. Ir Vaižgantas, ir Unamunas transformuoja krikščioniškosios aukos temą ir sulieja ją su altruistine auka, besireiškiančia gyvenimo paaukojimu kitiems, kuri nebūtinai susijusi su katalikybės išpažinimu, gal net kontrastuoja su juo. Vaižganto kūryboje galime išvelgti ir priešingą šios temos versiją: *Nebylio* Jonas Butkys – geraširdis, moralus, dievobaimingas personažas, tačiau apniktas dvejonų atsisako pasiaukojimo kelio (pasiduoda pagundai ir nepaaukvoja savo

59 Juozas Tumas-Vaižgantas, „Laiškai Petronėlei Orintaitei“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, f. 51, b. 430, l. 3r.

jausmų vardan bičiulio Kazio Šnervos laimės) ir pasirenka nemoralų sprendinį, galų gale pasibaigiantį tragedija.

Altruistinė auka Vaižganto ir Unamuno gyvenimuose bei tekstuose siejasi su darbo motyvu. María J. Sánchez Portuondo, rašiusi apie autobiografiškumo raišką Unamuno kūryboje, pažymi, kad rimono *Gerasis šventas Manuelis, kankinys* kunigas užsiima įvairiomis veiklomis tik tam, kad per daug nemąstyty, kad neplūstų liūdnos ir egzistencinę tuštumą aktyvinančios mintys. Itin panašiai savo idėjas projektuoja Unamuno *Intymiajame dienoraštyje* (*Diario íntimo*, 1897): „Reikia atidžiai pažvelgti į tai, ką vadiname darbo religija, su kuria tiek laiko stengiausi save išblaškyti. Dirbti!“ Dėl to Sánchez Portuondo laikosi prielaidos, kad Don Manuelis – savotiškas Unamuno *alter ego*⁶⁰. Darbo kaip išjudintojo paradigma ryški ir Vaižganto tekstuose. Pavyzdžiui, vienas žinomiausių *Pragiedrulių* epizodų – „Napalys darbus dirba“ – akcentuoja triūsą pasiekiamą savirealizaciją, neatšiejamą nuo naudos šeimai, bendruomenei, visuomenei. Darbo, darbštumo linija dažna Tumo laiškuose: „ir pykstant reikia dirbti, ypač, kad negalinčių ir tinginių nesulyginamai yra daugiau, neg galinčių ir norinčių darbuoties“ (1899 10 13 d. laiškas Aleksandrui Dambrauskui–Adomui Jakštui)⁶¹, „Kiek spėkos iszturės – darbūsiūs“ (1893 02 29 d. laiškas Antanui Kaupui) ir kt. Tokia veikla ne tik svarbi geram visuomenės funkcionavimui, bet ir apibrėžia individo egzistenciją, suteikia pilnatvės jausmą. Tad švietėjiška „homo faber“ paradigma iš esmės tik papildo abejonės ir jos nenugalimumo egzistencialistinę liniją – per darbą ir šviesos skleidimą kitiems abejonė, bent laikinai, yra pamirštama ir suspenduojama.

Abejonė yra Unamuno, Vaižganto ir ne vieno jų personažo veiklos *spiritus movens*. Didysis paradoksas, siejantis Vaižganto ir Unamuno tekstų ir gyvenimų tekstų giliausias struktūras, pamatines temas, yra tai, jog abejonėje gimsta nešventas, bet šventumo bruožų turintis, dėl kitų pasiaukojantis „homo faber“, kuris, tikėtina, yra ir autorių siūloma alternatyva savosios kultūros žmonėms. Teigėme, kad abiejų autorių gyventu metu bandyta apibrėžti ispaniškąją ir lietuviškąją tapatybes, tad šią specifinę modernios tautos viziją galime laikyti rašytojų pasiūlytu ir pačių bandytu prisiimti tautinės tapatybės modeliu.

60 María J. Sánchez Portuondo, „Imágenes de sí-mismo en la obra de Unamuno“, in: *Actas de XLII Congreso Internacional de la Asociación Europea de Profesores de Español*, ed. Sara M. Saz, Madrid: AEPE, 2007, p. 305–306.

61 J. Tumas–Vaižgantas, „Laiškai kn. A. Dambrauskui. 1895–1929“, VUB RS f. 1, b. E118, l. 9r; Idem, „Laiškai Antanui Kaupui“, VUB RS f. 187, b. 11, l. 28r.

(Ne)įmanomybės sprendinys?

Atliktas Vaižganto ir Unamuno palyginimas nenumalšina lyginamosios literatūros keliamo nerimo, gal net jį suaktyvina. Tačiau tai, kad tarp šių autorių esama ryšių, pagrindžiamų jų pozicijomis literatūros lauke ir svarbiausiomis temomis, rodo, kad lyginti iš pažiūros nesulyginamus autorius yra įmanoma ir produktyvu, o panašaus pobūdžio ispanų (ar kitų literatūrų) bei lietuvių literatūros santykių tyrimas galėtų būti tęsiamas ir gilinamas. Lyginamosios studijos atkoduoja supratimą, kad literatūros tekstų universalumas peržengia nacionalinės literatūros ir – dar svarbiau – nacionalinės literatūrologijos ribas. Pradžioje minėta Gnisci mintis, kad komparatyvistika atveria akis platesnei perspektyvai, leidžia aprėpti įvairių literatūrinių reiškinių panašumų ir skirtumų tinklą. Todėl neretas komparatyvistas mano, kad literatūros istorijos turėtų būti rašomos būtent per lyginamosios literatūros patirtį, ryškinant ne autoriaus biografijos ar artimojo konteksto, bet žanro raidos, idėjų istorijos ir kitus globalesnius dėmenis. Savo ruožtu literatūros mokymas mokyklose taip pat galėtų atsižvelgti į šį paradoksą – mokyti tautinės literatūros, bet jos istoriją pateikti komparatyvistiškai, parodant, jog tautinė literatūra pati viena nefunkcionuoja, nes yra literatūros apskritai dalis. Pasirinkę tematologinę prieigą, galime daryti prielaidas ir dėl kito fundamentalaus tyrėjo nerimą keliančio svarstymo: gal tokiu būdu lyginant įmanu nusikratyti „mažos“ literatūros komplekso, gal būtent taip skaitydami tekstus matome, kad tarptautinis ir skirtingi nacionaliniai literatūros laukai atsiskiria daugiausia recepcijos stadijoje, o ne teksto turinio, formos ar jo koduojamų reikšmių lygmenyje? Kitaip tariant, literatūros apskritai ir sykiu tematologijos prizmė leidžia manyti, kad, nors ir nesukėlė didelių atgarsių kitose literatūrose bei nepateko į tarptautinį kanoną, lietuvių literatūra vis dėlto gali būti traktuojama kaip pasaulio literatūros dalis ir yra įtrauktina į bendrą, visuminę literatūros istoriją, išvelgiant įvairiausias tų pačių temų ir archetipų transformacijas, modifikacijas ar net labai panašias interpertacijas.

Gauta 2017 04 11

Priimta 2017 05 05

The (Im)Possibility of Comparative Literature: Juozas Tumas-Vaižgantas and Miguel de Unamuno

S u m m a r y

The goal of this article is to explore textual connections between Juozas Tumas-Vaižgantas and Miguel de Unamuno and to identify what might be the most fruitful paths for comparing Spanish and Lithuanian literature. The author notes that different possibilities for comparison depend on how much attention is accorded to each of the following three concepts: national literature, world literature, and general literature. When the concept of national literature is stressed it is typical for the idea that all national literatures have distinct paths of development to dominate, that the only “methodologically correct” juxtaposition is to compare direct relations between national literatures (influences, effects, appropriations, etc.). The concept of world literature is based on questions of international canon; these studies do not belong to the field of comparative literature *per se*, but are relevant to Lithuanian literary studies in terms of analysing reflections of international canonical elements in our literature. The basis of comparison that is most difficult to grasp methodologically is the concept of general literature. Drawing on it begs the question whether, if commonalities exist between different literatures (common tendencies, ideas, or themes), it is necessary to base research only on direct influences. The article comes to the conclusion that the most appropriate concept for comparing Lithuanian and Spanish literature is that of general literature. The comparative analysis of Vaižgantas and Unamuno uses a thematic approach, which makes it possible to see that these authors have much in common in terms of their positions in the literary field and their actual texts, despite the absence of direct biographical or textual connections.

Keywords: comparative literature, Spanish literature, Lithuanian literature, thematology, Juozas Tumas-Vaižgantas.
